

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XLVI. évfolyam.

Május—Június.

3. füzet.

A vallásos érzélem lélektani megvilágítása.

Írta : Péterfi Lajos.

Mindazok, akik megfigyelésük tárgyává az emberi lélek tüneményeit tették, egyetértenek abban, hogy lelkünk egységes, részekre nem osztható, olyan erőforrás, melynek merőben másnemű tulajdonságai vannak, mint a körülöttünk lévő érzéki világ tárgyainak. Tüneményei: a gondolkozás, érzés és akarás egyaránt nagyjelentőségűek; de mégis kétségtelen, hogy egyéni és társadalmi életünk súlypontja az érzelemben van. Eszünkön és akaratunkon könnyen uralomra jut a lélek érző erejének hatalma. A gondolkozó észrt lépten-nyomon tévedésbe ejti, ítéleteiben elfogulttá teszi, akaratunkat pedig akárhányszor igazságtalan cselekvésre ragadja a szeretet, a gyűlölet, a félelem vagy valamelyik más érzélem kényszere. Érzélem nélkül, még a dolgok mélyébe sokkal élesebben belelő érzetelenség mellett is, rideg volna életünk. Ezt az igazságot fejezi ki a kebel rejtélyeiben olyan tisztán látó költőnk, Petőfi is, mikor mondja: „Az ész miatt akár megfagyhatnánk, de szívünkben fölmelegít a láng“.

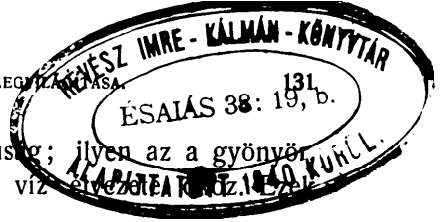
Azonban én azzal, hogy lelkünk más irányú jelenségeivel szemben kiemelem az érzélem jelentőségét, az értelem fontosságát éppen nem akarom kisebbiteni. A kettőben együtt ragyog az emberi lélek fensége. Ha lelkünket a naphoz hasonlítjuk, annak mindenre világosságot derítő fénye, mely nélkül örök sötétségben élnénk, az értelem lesz; de érzélem nélkül olyanok volnánk, mint a világító égi test meleg nélkül: nem volna bennünk színpompájával elragadó lelki világ. Hiába hatolna be értelmünk a természet titkaiba s hasztalanul birkóznék a végtelen nagy és végtelen kicsiny problémáinak megoldásával: ha nem élne ugyanabban a lélekben szeretet, mely embert emberhez csatol, mely családot és társadalmat létesít.

Az érzéstelen ember, még sokkal kiválóbb értelmi képesség birtokában is, olyan volna, mint Az ember tragédiájának hideg lelkű Luciferje; nem ismerne, nem találna barátot, rokont, testvért a teremtésben.

Mikor érezünk, lelkünket a maga munkájának a hatása indítja meg. Minden érzélem kedélymozgalom, lelki hangulat, a magunk állapotának tudatunkba jutása, az agyunkat foglalkoztató gondolat visszhangja. De gondola-világunk mégis gazdagabb, mint érzélemvilágunk, mert gondolkozásunk fejlődésére a nyelv, a tanulás erős hatással lehet. Ámde a szó csupán a gondolat kifejezésének eszköze; érzelmeink formáinak megjelölésére, sajnos, nincsen semmiféle eszközünk. Így megismerésünkénél majdnem kizárólag a magunk megfigyelésére vagyunk utalva. Ami szemeim előtt vagy fülem hallatára végbement, amit olvastam, mihelyt tárgyelmés felfogás útján tudatomba jutott, vagyis gondolattá alakult bennem, már közölhetem másokkal is; de az az öröm, amit rég nem látott barátom újralátása idézett elő lelkemben, az a fájdalom, melyet enyéim szenvedésének hatása kelt, csak annyiban jöhet másnak is tudomására, amennyiben arcom vagy magaviseletem elárulja. A gondolat mindig valami másra, kívülünk lévőre vonatkozik, az érzélem a gondolat okozata, bennem születik meg és bennem lesz oda.

Minden gondolatunk hangolja lelkünket némileg, tehát jár vele érzélem is; a lelki mozgalmat azonban mégis csak akkor vehetjük érzélem-számba, ha jelentkezése oly nagy erejű, hogy jól vagy rosszul esik, tetszik vagy nem tetszik, kellemes vagy kellemetlen, szóval ha hangulata erősebb. Mihelyt az érzélemhangulat akármelyik irányban magasabb erőfokot ér el, úgy tűnik fel előttünk, mintha maga a gondolat, mely fölébresztette, hirtelen kiszorulna öntudatunkból s helyét is az érzélem foglalná el. Pedig ott van a háttérben, bár kevesebb tudatossággal a gondolat is; mert e kettő kapcsolata elválhatatlan, e kettő egymást előidéző, egymással váltakozó tartalma az öntudatnak. A harag, mely a homlokot összeráncolja, a félelem, melytől a test tagjai remegnek, a bánat, mely mar, kellemetlen hangulatú érzelmek, míg az öröm, a boldogító szeretet és a jövőt rajzoló remény, kellemes öntudat-állapotok. Ez is, az is egyformán gondolat szülötte és gondolat társa. Tulajdonképen tehát a gondolat tartalma esik kellemesen vagy kellemetlenül.

Érzelmeink egy része a testi szervezet szükségleteiből fakad.

Ilyen nevezetesen az éhség és a szomjúság; ilyen az a gyönyör, melyet szomjas embernél egy ital friss víz élvezete okozhat, okatlan állatoknál is jelentkeznek.

A társas élet viszonyainak gondolatai által ébresztett érzelmek, minők a szülők szeretete gyermekeik iránt vagy a gyermekek ragaszkodása szüleikhez, már emberibb érzelmek, de fejletlen formában az állatoknál is megtalálhatók. A vallásos érzelem azonban egészen magasabb rendű, csak ember keblében ébredhet, gondolkozó, okoskodó képességet tételez föl.

Azonban mielőtt a vallásos érzelem természetét vizsgálni kezdeném, éppen annak megértése céljából, előbb egy pillantást kell vetnem más magasabb érzelmeinkre.

Magasabb érzelmeink az ítélő és következtető gondolkozással vannak szoros kapcsolatban, azért értelmi érzelmeknek is nevezik. Négy csoportba szokták őket foglalni, u. m. esztétikai érzelmek, erkölcsi érzelmek, az igazság érzelmek és a vallásos érzelem. Az első a szép és rút, a második a jó és rossz, a harmadik az igaz és hamis eszméi körébe tartozó gondolatok kísérője. A vallásos érzelem szülő oka az isten eszméje; ez minden szépet, minden jót, minden igazat egyesít magában.

A szép, jó és igaz világeszme. Teljes megvalósulásuk a tökéletességet jelenti. Mi emberek életünkben csak keveset valósíthatunk meg belőlük. Mikor ez megtörténik, a lelkét gyönyörűség fogja el, a legmagasabb élvezet gyönyöre. A szép, jó és igaz eszméjéből egy keveset megvalósíthat életében a teljesen műveletlen ember is. Tehát a legmagasabb eszmék nyújtotta gyönyör magasztos érzelmek egy ember előtt sem ismeretlenek.

Hogy mi a szép, jó és igaz, azt az emberi lélek megérezi. Az a belső érzékünk, mely a szépet és rútat veszi észre és különbözteti meg, az ízlés. Ami ízlésünket kielégíti, kellemes, ami sérti, kellemetlen kedélymozgalmat támaszt bennünk. Minél műveltebb ízlésünk van, annál több nemes élvezetben részesít a maga szépségeivel a természet és a művészet, viszont annál érezhetőbben bántja lelkünket a rút, ami az emberi életben olyan bőséges mértékben található.

Éppen olyan fontos lelki műveltségünk szempontjából az igaz és hamis, a jó és rossz kérdése, mint a szép és rúté. A jó és rossz megkülönböztetés mindig cselekedeteinkre vonatkozik. E kérdésben belső érzékünk az erkölcsi érzet vagy lelkiismeret; ez a

jót helyesli és e helyesléssel lelki öröm, a rosszat elítéli és ez elítéléssel kellemetlen érzélem társul. Az igaz és hamis kérdésében döntő bírónk az igazságérzet; ítéleteit szintén kellemes vagy kellemetlen érzélemhangulat kíséri. Az ízlés, a lelkiismeret és az igazságérzet munkája a legmagasabb értelmi munka, helyeslésök gyönyöre a legnemesebb öröm. E háromféle kellemes érzélem együtt is, külön-külön is az emberméltóság büszke öntudatára emel minket. A három belső érzék művelődésünk három hatalmas pillére.

De a művelődés palotáját, mely e három oszlopon nyugszik, a vallásos érzélem tetőzi be, hogy aztán az emberi szív édes ott-hont találjon benne. Ez magasabb érzelmeink koronája. Az isten hatalmának gondolása és vele való viszonyunk átérezni tudása kelti életre. Az isten fogalmában a szép, jó és igaz harmonikus összhangban egyesülve jelenik meg. Ennélfogva a vallásos érzélemben az ízlés, az erkölcsi érzet és az igazságérzet gyönyöre természetének minden sajátossága megtalálható.

Különben a három világeszme: a szép, a jó és az igaz, mely az istenfogalom lényeges eleme, sem a természetben, sem az emberi életben sohasem jöhet egymással ellenkezésbe; a velök járó érzelmek is harmonikusan megférnek egymás mellett. A fejlett ízlés nem ítélheti szépnek, amit a lélek másik érzéke rossznak tart, sem a lelkiismeret jónak, akár azt, ami az ízlés szemében rút, akár azt, ami az igazságérzet bírói széke előtt hamisnak bizonyult.

Lelkünkben nem volna képzelhető vallásos érzélem, ha a szép, jó és igaz észrevételére belső érzéseink nem volnának. Az isten eszméje az árnyékítalan tiszta fény képét juttatja eszünkbe; ezzel szemben az ember élete, még lelki élete is, árnyék és fény, szép és rút, jó és rossz, igaz és hamis tarka vegyülete. Így is van ez jól, mert ha tökéletesek volnánk, *miként a mi mennyei atyánk tökéletes*, már nem lehetne életünknek szép célja a tökéletesedés. Szükségünk van kellemetlen érzelmekre is, hogy a kellemeseket, bánatra, hogy az örömet jobban tudjuk élvezni. Köznapi bajaink, vesződségeink hatásai kellenek, hogy ünnepi érzelmünk, a vallásos érzés a poros, sáros földtől magasabb ideák felé bírja emelni lelkünket. Nagy isteni jótétemény tehát reánk nézve, hogy lelkünkben ellentétes érzelmek váltakoznak.

Nemcsak sokféle érzéshangulat él lelki világunkban, hanem egyazon érzélem is más-más színezettel és más-más erőfokon nyi-

latkozik meg. Maga a vallásos érzelem sem kivétel. Az emberek koruk, nemök, életviszonyaik és műveltségök szerint különféle fokán állanak az érzékenységnek.

A gyermekek leginkább váltakozó érzelmeik hatása alatt állanak. De azért vallásos érzelmök sohasem mélyebb, mert értelmök fejletlen, ismeretkincsök kevés lévén, elvontabb gondolatokkal nem szeretnek foglalkozni; ha mégis erőltetik erre, akkor érzelem helyett unalom jelenik meg lelkökben. Mi szülők tapasztaltuk ezt, mikor azzal próbálkoztunk, hogy kisebb gyermekeinknek istenről, erényről, bűnről fogalmat adjunk. A vallásos érzelem könnyen ébred a gyermeki lélekben. Az istennel is szívesen foglalkozik a gyermek élénk fantáziája, azért hitre és erkölcsre vonatkozó ismereteket értelmes nevelők mesébe dugva közölnek vele, hogy az új ismeret egyenesen képzeletét ragadja meg.

Különbség vehető észre a vallásos érzelem iránt való fogékonyság tekintetében férfi és nő között is. A nők általában véve érzelmesebbek, vallásosabb kedélyűek. Náluk előbb, hatóbb a vallásos érzelem, mint a férfiaknál. A vallástalan és hitetlen férfi kedélyében is fedezhető fel valami hiány, mert vallásos érzelem lelkében nem ébredvén, arra a maga alakító hatásait nem teheti meg, hanem a vallástalan nőben akármilyen szép legyen is különben, ennek az érzelmenek a hiánya egyenesen bántja szépérzékünket. Ismeretes erre vonatkozólag az a szép hasonlat, hogy az ilyen nő olyan, mint az illattalan szép virág. Mondhatnók: drága ékszer, melyből kiesett és elveszett a gyémántja.

Eltéréseket tár elénk a vallásos érzés az emberek életmódja szerint is. Falusi népünk, ahol téves szociális felfogások apostolai meg a korcsma lelkét még meg nem mérgezték, mindenütt nyílt, egyenes gondolkodású és vallásos kedélyű. Ennek okát a templom s az örök szép és igaz természet nevelő hatásában kereshetjük. A romlatlan természet fia életében szép jellemző vonás, hogy magyarázatot minden különösebb kérdésben isten akarátában keres, a gondviselés gondolata nemcsak elméjét foglalkoztatja, hanem szívét is. Balsorsot, szerencsétlenséget önmegadással tűr; bú, bánat el nem csüggeszti, nem ejti oly hamar kétségbe, mint a magas falak köré zártan élő városi embereket; nála az öngyilkosság bűnével alig találkozunk.

Hogy az érzelmi fogékonyság a foglalkozással is oki kapcsolatban van, kétségtelen. A tudomány munkásainál, kiknek nappali

és éjjeli gondja az ismeret igazságainak keresése, az igazságérzet szokott jobban kifejlődni; lelki szemeik e tekintetben élesebben látnak, mint a másokéi. Csak parányi igazság megtalálása is több nemes élvezetben részesíti őket, mint másokat. A költőknek, művészeknek, kik a szépnak emberi műben való előállításával és megvalósításával foglalkoznak, az ízlés gyönyöréből jut bőségesebb osztályrész. Az ilyen embereknél, minthogy kedélyök állandóan más magasabb érzelem alakító hatásának van kitéve, a vallásos érzelem iránt, általában véve kevesebb a fogékonyság. Azonban akadnak köztük igen vallásos kedélyűek; mert egyik nemes érzelem uralkodó volta éppen hatással lehet a másik iránt való érzékenység kifejlődésére. A léleknek tetszik, ha változatosan más-más nemű élvezete van.

Az embereknek arról a csoportjáról, melybe a közömbösek, a vallástalanok, istentagadók és anyagimádók tartoznak, itten nem eshetik szó. Az ő lelkökben vallásos érzelem nem ébred. Vakok színhármóniában, süketek hanghármóniában egyáltalában nem gyönyörködhetnek.

Népeknek földrajzi, természeti és társadalmi viszonyaik fejlesztik ki és adják meg sajátos jellemvonásaikat. A művelődés történelméből ismerek, hogy népfajoknál és nemzeteknél a vallás, az istenkultusz formája, meg, — amivel a vallásos érzelem szükségképen együtt járt, — a hitélet mennyiféle naivabbnál naivabb változatban jelentkezett. Milyen hosszú a fejlődés útja a fétisimádtól a keresztény vallás fejlett felfogásáig! És a vallásos érzelem mindenütt tényező volt a társadalmi élet és művelődés fejlődésében. Költészet, tudomány, művészet fejlődése az istenhittel és kultuszával kapcsolatban történt s a kapcsolat köztük maig megmaradt. Tudjuk, hogy vallásosabb és az istenhit kérdéseivel kevesebbet törődő korok műveltebb népek életében váltakoztak. Egyszer uralkodó szerepet játszott a vallásosság kérdése és erősebben hatott az életre a vallásos érzelem, máskor meg más eszmemozgalom foglalkoztatták különösen a kor szellemét. De a vallásos kedély érzései után vágyakozók egy korban sem hiányoztak. A mi nagyon is reális, sőt materiális korunkban is örömmel látjuk, hogy minden vallásfelekezet hívei között mily sokan tevékenykednek a hitélet és a vele kapcsolatos erkölcsi élet ápolásának derék munkájában!

Mindig, minden hívő embernél és minden népnél élt az isteni gondviselés tudatának érzete. Hatásaiban ismerjük, de hogy magá-

ban véve mi ez a léleknevesítő jelenség, ez az érzelem, azt körülírni vagy logikai értelemben meghatározni nem lehet; mert sem részeket nem veszünk benne észre, sem olyan hasonlókat nem ismerünk, amikkel nemi vagy faji viszonyba állíthatnók. A többi magasabb érzelem is csak melléje állítható, de egyik sem alsóbb vagy felsőbb fogalom a másikkal szemben. Éppen mint magát a lelket, elemekre a vallásos érzelmet sem bonthatja az ész. Benne nagyobb vagy kisebb erőfok megkülönböztethető ugyan, miként a fénynél, de azért lényegében ez a fény is merőben egynemű.

Már pedig ha egynemű, egységes és oszthatatlan, akkor vallásos érzelem és vallásos érzelem között lényegi különbséget nem ismerhetünk el; akkor lényegében a bálványimádó és a legtisztább felfogású keresztény lelkében ugyanaz. Ugyanaz belső hatása is minden esetben: fölemel, biztat, megnyugtat, bátorít, lelki összhangot teremt. Nagyobb különbségeket csak elfajulásai: a szűkeblő felekezetiesség, a vakbuzgóság és a lelket elvadító fanatizmus mutatnak.

Azonban, ámbár a műveletlen és a fejlett gondolkozású ember vallásos érzelme között lényegi különbség nincs, színezet és erőfok szerinti alakulásait tekintve, tán éppen annyiféle változat lehetséges, ahány az ember. Sőt változatok jelentkeznek egyazon embernél is. Ezt általános testi és lelki diszpozíciónk, közérzethangulatunk hozza így magával, ami ismét sokféle ok összeműködése folytán keletkezett okozat.

Ha a változatokat a műveltségbeli fejlettséghez viszonyítva nézzük, mondhatjuk, hogy minél fejlettebb, tisztább, észszerűbb és az emberi kultúra nagy céljaival összhangzóbb a vallásos felfogás; minél természetesebb magyarázatát tudjuk adni istennel való viszonyunknak; minél kevesebb babona nyugtázza az okok okát kereső észet és érzelmet: annál tisztább, nemesebb, istenibb az a lelki élvezet is, melyben az értelem e munkájánál részesül a kebel. Olyan ez az érzelem, mint a virág, mely aszerint, hogy milyen termőföld neveli, minő világosság fejleszti, miféle körülmények hatnak rá, különböző formát és szint nyer, de azért minden más virágtól megkülönböztető tulajdonságai megmaradnak.

Említettem már, hogy a vallásos érzelem lényegét miért nem lehet szavakkal megmagyarázni. De nincs is arra most szükségünk, hiszen közvetlen tapasztalásból, a magunk lelkéből olyan tiszta fogalmunk van róla, mint akár a zöld vagy a vörös színről. Miként

ezeket nem lehet megmagyarázni a vakon születetteknek, úgy a vallásos érzelmeket sem lehet annak, aki nem érezte.

Gondoljunk hát önnönmagunkra; gondoljuk el, hogy például mi történik bennünk, mikor buzgó lélekkel imádkozunk. A vallásos hit gondolatai foglalkoztatják elménket. Fokozatosan betölti egy érzelmünk lelkünknek minden porcikáját. Kedélyünk fölmelegszik, gondolataink beleolvadnak lassanként a gyönyörűségét éreztető hangulatba, vagyis érzéssé magasztosulnak. Mikor az érzelmünk erőfoka tetőpontját eléri, akkor pillanatra annyira belemélyedünk az érzésbe, hogy még gondolatunk sincs. Az érzelmünk kellemes hatása egész valónkon uralkodik, gyönyörének teljesen átadjuk magunkat. E fenséges pillanatban mintha látnák lelki szemünk a lelkünkre ható örök szellem fényességét, mintha éreznők jóságának áldó melegét, mintha csodálnók szépségét. Ilyenkor valósággal isten van jelen szívünkben.

Itt kell őt keresnünk máskor is, ha meg akarjuk találni.

Nemsokára alább száll az érzelme hangulat ereje; mintegy félig üresen hagyja az öntudatot, hogy gondolatok is megint tóduljanak be. Ismét szavakat találunk az imádkozás folytatására. Minél jobban kisebbedik az érzelme hullámok ereje, annál több gondolat egyesülhet az érzelmevel. Ebben a gondolkozva érező vagy érezve gondolkozó állapotban úgy tetszik, mintha felfogtuk volna a felfoghatatlant, mintha be tudnók ölelni lelkünkkel a végtelent. Ezután rendre a magunk gondolásának képzetek kezdik foglalkoztatni a gondolkozva érező öntudatot. Magunkba szállunk, az alázatosság érzelmének is föllép, mert magunkat, a bennünk érezt tökéletes szellemhez mérve, olyan gyöngéknek, oly kicsinyeknek érezzük, aminők valósággal vagyunk. Így tanít a vallásos érzelmünk minket önismertetre, jobban mint akármi más.

Ha ennél egyéb haszna nem volna, még akkor is értékes volna a vallásos hit.

Mikor imádkozás közben a magunk gondolása kezd foglalkoztatni, eszünkbe jutnak életünk javai, miket istennek köszönhetünk. Ez a gondolat fölkelte bennünk a hálátosság nemes érzelmét.

Ha egyéb haszna nem volna is a vallásos hitnek, mint hogy a belőle fakadó vallásos érzés hálaérzelmeket ébreszt, még akkor is érdemes volna hinni.

Azoknak gondolásával kapcsolatban, amiket isten adott nekünk, amiket neki köszönhetünk, eszünkbe jutnak imádkozás közben

bajaink, keserveink, szenvedéseink is. Ezeket jól esik föltárni isten előtt. S akkor a vallásos érzelem társává lesz egy másik szép emberi érzelem, az istenben való bizalom; ez a bizalom *drága kincsünk: tűrni és remélni megtanít.*

Ha egyéb jót nem köszönhetnénk is a vallásos érzelenek, mégis szükséges volna a hit.

Az imádkozó ember lelki helyzetének e vázolásánál olyan-forma imádság lebegett szemem előtt, aminőt protestáns templomainkban a papok szoktak mondani. De lehet az imádság csupán isten hatalmát magasztaló, lehet magában hálaadás, lehet a bűntudat őszinte megszólalása, avagy kérelem szükségünk kielégítése és bajaink megszüntetése iránt. Akármelyik formánál, ha szívből fakad az imádság, ugyanaz a vallásos érzelem előzi meg és kíséri az imádkozó ember gondolatmenetét. Sőt tovább menve, mondhatjuk: valahányszor ez az érzelem szívünkben fölébred, tudatállapotunk, hangulatunk merőben olyan, mint az imádkozóé.

Mikor a természet bámulatos rendjében, örök törvényei érvényesülésének látásában ismerünk isten hatalmára, ugyanaz a vallásos érzelem fog el. Ha szép estéken a csillagos égboltozat nézése közben elmerengünk és bennünk, isten végtelen hatalmának gondolatával kapcsolatban, saját kicsinységünk érzete jelen meg, akkor is hasonló a mi lelki állapotunk az olyan imádkozó emberéhez, ki isten mindent átölelő szeretetének csodálásába merült.

Vallásos érzelmünk ápolásának célját szolgálják: a templomok papjaikkal, szívreható himnuszaikkal, buzgó közönségökkel; azt szolgálják: az istentisztelet formái, szertartásai és különösen a biblia olvasása. Egyaránt nemesítőleg hat reánk, kiemel a mindennapiságból, érzeteti magasabb rendeltetésünket a vallásos meghatottság, bármelyik ébreszti is ezek közül. Sokszor csak egyetlen gondolat villan át agyunkon vagy egy sóhajtás száll el ajakunkról és már érezzük a vallásos érzelem melegségét. Egy szívből-lélekből jövő sóhajtásnak több lelki fogantja lehet, mint hosszú imádságok érzéstelen elmondásának avagy egy imádság sokszor való gépies lemorzsolásának. Vallásosságunk igazi tartalmát nem is dogmák ismerése és hívése adja meg, hanem ez érzelem imádásra unszó ereje.

Ez az érzelem nemcsak bensőnket alakító munkát végez, hanem az akaratot is hajtja, tehát cselekedetek rugója. A társadalmi élet alakításában is részt vesz. Belőle fakad a tettekben

megnyilatkozó vallásos buzgóság. Iskolák, templomok, kórházak, gyámoltalanokat gondozó menedékházak, emberbaráti intézmények létesítésében vagy létesülések előmozdításában mennyi örvendetes munkát végez ez az érzelem még napjainkban is, mikor a pénz- és vagyonimádás tulságosan hatalmába kerítette a kor lelkét! Az emberiség szép érzelmei: a szánalom és a könyörületesség szintén könnyen megteremnek a vallásos buzgóság földjében. Jól esik látnunk, hogy ma is sokan vannak, kik a jótékonyág szent oltárán áldoznak. Szegények támogatása, elesettek fölemelése, elhagyottak pártfogásba vétele igen sok üdvös cselekedetet köszönhet napról-napra a vallásos buzgóság ma is annyi szívben élő és ható erejének. Különösen a műveltebb társadalmi osztály női buzgólkodnak külön-külön vagy egyesületekbe tömörülten a jótékonyág terén.

Minél többször ébred valakiben ez a tünékeny természetű érzelem, leike annál fogékonyabb lesz annak befogadására. Innen van, hogy vele szemben fogékonyágunk a fejlettségnek annyiféle formáját mutatja. Fejlődhetik állandóbb, összes vágyainkon és más érzelmeinken uralkodó lelki hatalommá is. Ekkor már az embert majdnem szüntelen az isten eszméje foglalkoztatja s a vele járó érzelem is rendkívül erős fokú. Elméje gondolatait az irányítja; gondolata is, érzése mindig abból indul ki vagy ahhoz tér vissza; tevékenysége alapirányát is az szabja meg. Ez a lelki állapot a vallásos rajongás állapota. A rajongás könnyen származik át érintkezés folytán kedélyről kedélyre. A nagy vallásalapítók közül valamennyinek szükségképen ilyen nagyobb erejű rajongás hatása alatt kellett állania: csak így szuggerálhatták eszméik az emberek akkora tömegeit. Természetesen minél tisztább isteneszméhez tudtak eljutni ezek a rajongók, annál szebb erkölcsi elveket találtak ki embertársaik boldogítására. Más érzelmeknek is lehetnek rajongói. Nevezetesen vannak társadalmi és politikai rajongók. Az ilyenek hazájuknak nagy szolgálatot tehetnek társadalmi jobblétet célzó eszmék megvalósítása körül.

A rajongással erősödött vallásos érzelenek még egy sajátos formájával sokszor találkozunk a kereszténység első századaiban, a keresztények üldöztetése koraiban s később a protestánsok üldözésének napjaiban; ez bámulatos lelkierő kifejtésére tette alkalmassá az embereket: készek voltak ugyanis hitökért nyugodtan, hősiiesen szenvedni, sőt meghalni is.

Bizonyos gondolatkör és a vele társuló érzelem a rajongóknál

különösebben beleékeiődik az öntudatba, azért az ész ítéleteiben könnyen elfogulttá teheti. Természetes dolog, hogy mindenki ragaszkodik a maga felfogásához, még pedig annál jobban, minél erősebb a meggyőződése annak igazságában. De az elfogult a mások felfogásának, nézetének, meggyőződésének jogosságát nem akarja, sőt ha akarná sem tudja elismerni. Az elfogultság ellensége az igazság keresésének. Már nem normális lelkiállapot, hanem elfajulás. A hitélet terén könnyen vakbuzgóságra vezet. Ilyen rajongói ma is vannak mindenik vallásfelekezetnek.

Ártatlan, de nagyon figyelemreméltó formája az elfogultsággal párosult rajongásnak az olyan lelkiállapotúaké, akik a más felfogásúakon sajnálkoznak, azokat mintegy a jó isten kegyelméből kizártaknak hiszik. Ebben a lelkiállapotban volt az a zsinat, mely dogmává avatta, hogy egyedül az ő egyházuk felfogása vezethet üdvözüléshez.

Fölötte érdekes lélektani szempontból a reformáció korában alakult szombatos felekezet tagjainak ebbe a körbe tartozó rajongása. Ez a felekezet Erdélyben keletkezett. A szombatosoknak reánk maradt egy egyháziéneke-gyűjteménye. Ebben majdnem valamennyi himnuszon érezhető, hogy rajongó lelkek szüleményei. A szombatos ez énekek tanúsága szerint hitfelfogásának lenézett és üldözött voltát megható mélységgel érezi, érette él-hal és szenved kész-örömet. Ámde nem gyűlöli még üldözőit sem, sőt teljes lelkéből szánja. Ártani a világért sem ártana senkinek, hiszen ezzel éppen saját eszméjét támadná meg. A rajongás lelki tüneményét Kemény Zsigmondunk a *Rajongók* című regényében, éppen a szombatosok életéből vett mese keretében, a lélektani élelátás nagy hűségével rajzolja meg.

Van a vallásos érzésből fejlődő elfogult rajongásnak nagyon veszedelmes alakulata is. A vad türelmetlenség szenvedélyévé fokozódó fanatizmus ez. Alapja szintén erős hitbéli meggyőződés. Ez a lelkét örökös izgatottságban, nyugtalanságban tartja. Akit megszállott, az már a más felfogásúakat nem szánja, a sajnálkozást nem is ismeri, hanem annál erősebben tud gyűlölni. Gyűlölete, miként nyugtalansága is, félelemből fakad. A sajnálkozó rajongó nem félti eszméit, sőt meg van győződve, hogy azok előbb-utóbb diadalmaskodnak, míg ellenben a fanatikus türelmetlen nagyon félti, lelkét aggodalmak kinozzák. Azt hiszi, hogy egyedül az ő elvei boldogíthatják a világot, tehát aki más tudományt hirdet, az a

világ boldogulásának áll útjában, annak ellensége, így hát semmi-féle kiméltre nem érdemes. A gyűlölet elvakultságával kél harcra ellene és fegyvereiben nem válogatós.

A szenvedni kész rajongás különösen azoknál fejlődhetik uralgó szenvedéllyé, akik erősebb társadalmi erőt látnak magukkal szemben, de igazságuk erkölcsi erejében erősen bíznak, azért készek még vértanúságra is; a más gondolkozásuaknak ártani is kész fanatizmus viszont olyanoknál, akik politikai vagy fegyverhatalomra támaszkodhatnak; ezek már igazságuk erejével nem törődnek, azért nem válogatósok eszközeikben. A történelem arról, hogy a gyűlölködő fanatizmus, mikor az állam hatalmi eszközeit kezébe kerítette, minő írtózatosságokra volt képes, igen szomorú példákat tár elénk. Gondoljunk csak a spanyol inkvizícóra avagy Servet Mihály megégettetésére!

A fanatikus türelmetlenség szenvedélye nemcsak vallási gondolatok és érzelmek elfajulásaként jelentkezik: társadalmi és politikai eszmék rajongói is beleeshetnek ebbe a betegségbe. Akkor is véres drámák és sajnos társadalmi rázkódások jelölhetik nyomait.

Mint erős szenvedély, lám még a vallásos érzelem sem magunkat megnyugtató és másokat boldogítani törekvő lelki erő. Még a legnemesebb és legmagasabb érzelem is csak akkor az emberi kebel áldása, mikor a vallási türelmetlenséget nem ismeri, a gondolkozást megnemesíti és megszenteli és a kebelt isten templomává avatja.

Újabb irányok a pedagógiában.

Írta: Dr. Gál Kelemen.

(Folytatás.)

A szociológia hívei első sorban e pedagógia individuális irányát kifogásolták. Ezek között legmélyebben járó, legiskolázottabb fejű *Natorp*,¹ aki munkájának kifejezett céljául tűzi ki: megvizsgálni „a nevelés és közösség közötti kölcsönös vonatkozásokat“. Mert a nevelés lényegében az akarat nevelése; az akarat feltétele pedig a közösség élete, valamint megfordítva a közösséget is alakítja az akarat. Úgy, hogy szociológia és neveléstan nem külsőleg, hanem gyökerük eredetében egyek, szétválaszthatatlanul összetartoznak. (V. l.)

Ha most e tételek megokolását nyújtó gondolatfűzését vizsgáljuk, onnan kell kiindulnunk, hogy „az ember emberré csak emberi társaság által lesz“. Az egyes ember csak elvonás. Olyan, mint a fizikus atomja. Az ember először nem mint egyes ember van adva, hogy azután másokkal közösségbe lépjen, hanem e közösség nélkül egyáltalában nem ember. A szociológia elféveszti feladatát, ha a társadalmat kezdetben izoláltan álló egyesek külső társulásának fogja fel. Az ethika is, ha az egoizmusból mint egyedüli eredeti ösztönből származtatja az erkölcsi életet. Ép így a neveléstan is téves uton jár, ha nem ismeri el alapelvétül s nem állítja a legelejére a tételt, hogy „nevelés közösség nélkül egyáltalában nem lehetséges“.

Hogyan kell tehát alakulnia az emberi társaságban az akarat művelésének? Vagy ami ezzel egy: a tudat tartalma kiépítésének?

A tudat tartalma mindenkinél egy és ugyanaz. Nincs a tudatnak olyan tartalma, amely az egyes kizárólagos tulajdona volna.

¹ Socialpädagogik 3. kiad. Stuttgart. 1909. Natorp Pál paedagogiai rendszere címen írt dr. Székely György, Athenaeum. 1906. 1907. évf.